व्याकरण

क्र.नं. ४३

४८। व्या ३६

1646

पूर्वप्र... दक्षिणार्थः क्षों...

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

॥श्रीकृष्णायनमः अलोन्त्यात्पूर्वः अलुपोत्तममुपधेत्येवोच्चितंउ

(1) पोत्तमशब्दोंऽत्यसमीपदेशस्य वाचकः वध्यवधिमतोसा

भाव्याश्रयक्ले शोपिन॥१॥ विशेषविहिनेनापितुमाआम्न

वाभ्यनर्ईति इदंन्तुनयुक्तम् येनमाप्राप्तिन्यायेनतुमासुलो

पवाधाभावार्थमवश्यमनित्यत्वे आश्रयितव्ये ॐनित्य

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

पूर्व· त्वादनुम्विषयेन ~~नुमासुजोपन्नप्रान्त~~ नन्यायाप्र संग्रह॥

॥१॥ वृत्तोपरत्वादमामोःकृतयोः नुम्यदोषात् अ

(२) न्यथा आदित्यनुवृत्तिसामर्थ्यात् येन नाप्राप्ति

न्यायबाधेन कदाचिन्निवृत्तोन्यायात्परइत्यस्यापि

बाधः स्यात्तथाचाय्याकारापरोपि स्यात् एवंचादि ॥१॥

(2A)

त्यस्यानुवृत्तिकरणेऽपि न । नवीनमते ऽ कुमतिसि सी
कोऽपि प्राचीनमते तदभाव ॥२॥ दीर्घो ज्झसिच
दीर्घो ज्झीति चेति सुवचं ॥३॥ अपि चेति दीर्घो पद
पि परइत्ति इदन्तु न युक्तं प्रतिपदोक्तत्वान्नाम इत्य
स्यैव पूर्वं उपस्थितेः नामीत्यनेन तारंभ सामर्थ्यात्प
रिभाषा बाध्यते इत्यपि न युक्तम् अन्यथारम्भसा

पूर्व
॥२॥
(३)

मथ्यासरिभाषाबाधव●दङ्गाधिकारस्थल ³ प्रत्ये¹कु प्रत्ययास संग्रा·
तेरपिबाधः स्यात्ततो नाम्न धातोर्णिजंताक्किपिनिष्पन्नेनाम्न ङा
ङ्कपेरामशब्दस्य दीर्घः स्यात्॥ तस्मात्समानामित्यादिनिर्देशौने
वनामीतिदीर्घे कृतसे संनिपातलपरिभाषाया अप्रवृत्तिर्वे क्तमा।
नचानिर्देशास्यादृतपारूतिकचनाद्न्लमात्रविषयत्वं ह्रौरीणामि
।सिद्धनिर्देशान्तरस्याश्रयितम गौरवं स्रूचसामथ्यादनित्यत्वस्वीका ॥२॥
रेतुसूत्रविषयेमात्रेनि धौरान्नगौरवमितिवाच्यमानिर्देशस्यास

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

तिबाधकइतिन्यायेनसामान्येपक्षपातात् ॥ ४ ॥

(3A)

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(५) श्रीगणेशायनमः॥ओं गुरुभ्योनमः अंतरंगपरिभाषा॥ वाइऊठसूत्रस्थापितत्वात्वृषाद्धीअ
वः इत्यंयचोदेशापत्तेरपिपादिस्थेत्वंतरंगेकर्तव्येनप्रवर्तते इति भाव्यः कार्यकालसाधा
रण्येपिनप्रवर्तते इति वेचनन्यायः॥ श्रुत्वासमेतरवाधात्वा। अनेहुरिधेसोढ्दूसमंतरसचो
नरूव्याः इत्यसोढाहरणेआवेदूसमंत्यादो ओदशाम० इत्यनेनषत्वमाशंक्यसकारो॥
त्यारणसामर्थ्यान्नेत्याभ्रेहितेपोआवेदूसशब्दादेनआरभ्यानणाचेआवेदूरित्या
दौरुत्वार्थेसकारोच्चारणस्यसाफल्येनतत्सामर्थ्यविषत्वंनोतेभ्राव्यस्यदूचाजऊवापाते
प्रन्मवेष्वंतरंगेरूत्वेकर्तव्येवहिरंगयोर्णेओपाटऊपयोरासिद्धत्वेनपदांतत्वाभावदेव
रुत्वाभावासिद्दौचत्सफल्याभोवेनपूर्वोक्तंभाव्यंसंगच्छते॥ कान्यर्थनिगालमतोटया
दौअंतरंगपरिभाषयासंयोगादिलोपाभावासिद्धौ स्यानिनद्यानतिषेधभातीमसलार्थंत्वेन
तस्यदोषसंयोगादीनांलौकिकस्यप्रणयनात्दशापकावऊआनेदूसशब्दादाणेचोनाभ्रे

(३A)

भानकत्वेनेनार्थेपाघाउनप्रत्वेरेनराध्यत्वा नार्थेपाधांअंतरंगपरिभाषायाअवृत्तापितस्य
दोषइतिनार्थेकिानत्यकत्वंपरमतटस्थायतेभाइगोत्ति इत्यादौरुत्वादेसवर्णदीर्घप्रेस
बहिर्भूतानिमित्तत्वेन बाहिरंगत्वात अंतरंगत्वेकर्तव्येबाहिरंगस्यसवर्णदीर्घस्यअ
सिद्धत्वांमिति नचुमत्रान्यत्वेनएकदानिकमंतरा स्थायेवइत्यादौ स्थानिनअव
स्यपूर्वत्राासिद्धेन स्थानिवद्भावेष। नेषध्येन अयाचपरोपसर्गत्वा धातावरुत्वा
घनापचोः ॥ एणआयणकादेरनुबध्यवृधूर्नेभ्योनपरस्यत्वभागग्रहणेत्तीणग्रहण
षुचसंदोहोभवातिपूर्वेणनास्यः परेविकत्वाम्मित्ता नदगग्रहणेसंदेहात् रुापे
।पूर्वस्यदीर्घोणइति।अस्मादेवपूर्वेणनपरेण।कुतएतत्पराभावात्नोहि द्रूत्रोपेपरेणः
सातेनचायमस्ति।आरुः आन् : इतिएनवार्हेअपग्रस्सामर्थ्यात्पूर्वेणनपरेण

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(5)

याद्रोक्त इ परगस्यानउअणयग्रहणमनर्थकं स्यात् दूलोपे पूर्वस्य दीर्घोचइति एनेमनेबूया
तअर्थैनयद्यपिनवूल्यातथाअचोएताऽनाती ऱ्हस्वोदीर्घोल्लुपइती आस्मिस्वप्रग्रहणे संदेह
केणइतीअसंदिग्ध[redacted] पूर्वेणितपरेण कृत एतत्परा भानात् नाहिकेपरेण स्तांतीनकुचायं
गोकानौकेति।

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(1)

॥ अथज्ञोरवरस्थःपूर्वपक्षः ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(2)

॥श्रीगजाननप्रसादः॥ कपालिशायनमः॥ रम
॥३॥ पतेः पचाद्याचि॥टाप्। एकादिशस्यसकृद्वीतहोन
ग्रहणात्स्वाद्यः॥ तस्मात्संबोधनेसुबुमनो
एकवचनंसंबुद्धिरितिसंज्ञायां। संबुद्धौचेत्यनेन
एत्वे एङ्ह्रस्वादितिहल्लोपः॥ अत्र संनि
पातपरिभाषया लोपोनस्यात् तदुपरिशब्देन्दुशे
खरकृताउक्तं। अत्रोपजीव्यपरिभाषानप्रवर्तते॥
अनित्यत्वात्॥ नाधिक्यं॥ कुतः॥ परिभाषेंदुशेखर ॥३५

Joint project of the Rajavade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(2A)

रे अस्या [illegible] आनित्यत्व विचारे । उक्तं । इयं
नयासयो रितिर्निर्दिशाच्चे षा । नित्या । इत्युक्ता ॥
अस्या अनित्यत्वेप कोनि भाष्य परिगणितानि ॥
वर्णाश्रयः प्रत्ययो वर्णविचारादस्या निमित्तम् ॥
शाक्षिः ॥ आबंधु [illegible] धः [illegible] कापयाति ॥ पुंकुह्स्वत
स्य अदीदपत् ॥ [illegible] शाद्विधेः + यासीत् ॥
इड् विधिराकारलोपस्य पपिवान् ॥ ह्स्वनुड्भ्यां
मतुप् । अंगोद्दाज्जादुत्तर पदादिति मतुब्विभक्त्युत्त

(3)

नत्वं पूर्वानि धानस्य आग्निमान् परमवाचा ।। नदी
।।२।। ह्रस्वत्वं संबुद्धि लोपस्य नदी कुमारीत्यादि ।। यदि
गोहि गोदीर्घत्वस्य कथाय ।। इत्तोऽन्यत्र प्रवृत्ति
रेवदोषाखल्वपि सावकाशेन परिगणिताइति भा
ष्योक्तेः इति संख्यान परिभाषेदृक्कोदाहरणेषु
रमेइत्युदाहरणस्यासंग्रहात् ।। संनिपातपरि
भाषात्वानित्यत्वान्न प्रवर्तते इत्युक्तिरसंगता
उभयोः शेखरयोरेकवाक्यतासाजाग्रेत्यं ।। ।।२।।

" Joint Project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(3A)

मेवं ॥ इदं भाष्यकृत्सूरिसंख्यानंतु आभिमुख्य

॥३॥ खेन। अन्यथा। इतोऽन्यत्रेत्याकारिकीभाष्यो

क्तिरेवासंगता। कथं। इतस्य अन्यत्र इत्यत्रसूत्रे

अतोरोरित्युक्ते आ[illegible]पूर्वान्नुवृत्ते एङः पदां

दतिपूर्वरूपं न स्या[illegible]तस्मादुक्तोदाहरणेभ्योऽ

न्यत्रापि अस्या अप्रवृत्ति[illegible]तिज्ञापयेत् इति

शम् ॥ गोदुंदुशेखरस्थ रमेडजित्संबोधनस्थः ॥३५

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(५)

॥ इति शेखरस्थः समासः ॥

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

(5)

श्रीगणेशाय नमः ॥ एकदंताय नमः ॥ षात्पदांतात् ॥
पदांता षकारात् परस्य नस्य णत्वं न ॥ निष्पानं सर्पिष्पानं
॥ अत्र कृत्य इति वा भाव न णयोरिति वा प्राप्तं णत्वं विधि
ध्यते ॥ पदांतात् किं ॥ पुष्णाति ॥ अंतर षा ण्याइ ति ण
त्वस्यापि निषेधः स्यात् इति मनोरमा ॥ ननु पुष्णा
तीत्यत्र णत्वा निषेधे [illegible] त्वेन रूप सिद्धिरिति अ
र्थं पदांतादिति ॥ चेन्मान ॥ षगाहणकृतार्थं षा
तरस्य बहुत्वेन नि वीहाहित्ति भाष्यो षात्सदांतादित्य

A joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(६) ने नापि ष्टुत्वस्य ... नानिषेधे पदांतग्रहणाभावे
पुष्पैः नीत्यत्र ष्टुत्वानिषेधे रूपासिद्धिप्रसंग
भियापदांतग्रहणस्यावश्यकत्वात् ॥ नच षग्र
हणमन्तरार्थ मित्यादि [illegible] थोरणाभ्यामित्यत्र रु
त्रे भाव्येन [illegible] ॥ बोध्यसामान्य
चिन्तया पदांतपाठ [illegible] नस्य णत्वमात्रं निषिध्य
ते इत्यर्थेन पुष्पानीत्यत्र ष्टुत्वात्तः पातिणत्ववा
रणाय पदांतग्रहणं करणीयम् ॥ नच णत्वमात्रस्य

" Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(6A)

निषेधपण्णामित्यादो अपिनिषेधःस्यादितिव्या
च्यासु ॥ पूर्वेद तः पद्यानइत्येव भाष्यंखुरसापि
ष्के णेत्यादौणत्वनिषेधाय व्याख्यानेन पदस्य
नकारस्यैव णत्वनिषेधादितिदिक् ॥
केचित्तुपद्यानयहणाभावेखुरसपिष्केणेति
प्रत्युदाहरणमार्चीनमाला भाष्यदृष्टिनः ॥ नहि
खुरसापिष्केणेत्यत्र पूर्वपदंकुभ्यमित्याहुः ॥

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai "Joint project of

पू॰ व

।।२।। श्रीगणेशायनमः ।। आर्धधातुकस्येड्वलादेः ।। वलादेरार्ध
कस्येडागमः स्यात् ।। अस्योदाहरणं वक्ष्यते ।। तत्रैवंभ्रमः
(२) आर्धधातुकस्येड्वलादेः इतिसूत्रेइड्ग्रहणंमास्तु ।। नेड्व
शिकृतिइतिसूत्रात् इडनुवृत्तिः स्यादेव किमर्थं तर्हि पूर्वसूत्रे इ
ड्ग्रहणंमास्तु ।। सत्यं परंच तत्रैवज्ञाप्यते ।। आर्धधातुकस्येति
सूत्रेण नेड्वशीतिसूत्रोइडनुवृत्तिः स्यात् सातत्ययोगानिर्दिष्य
नांसहवाप्रवृत्तिः सहवानिवृत्तिः अनयापरिभाषयाने राम
ड्वशीतिसर्वसूत्रानुवृत्तिः भवेत् सामाभूत एतदर्थं ।।२।।

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(७१) आधकस्योनिःसूत्रेइद्ग्रहणमावश्यकं ॥ समीचितथा
पिमास्तुइद्ग्रहणंकथं ॥ क्वचिदेकदेशोप्यनुवर्तते ॥ इयम
पिपरिभाषा अनया किं साध्यते यद्यपि एकयोग
इत्सनया परिभाषया सर्वस्य चानुवृत्तिः तथापि ए
नया एकदेशग्रहणं त्यायते कर्तृ दामहायनान्ताच्च
संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दामहायनान्ताच्च ङीप्स्यात्
अत्र संख्याव्ययादेर्ङीप् इत्यतः एकयोगनिर्दिष्टाना
मिसनया सर्वस्यानुवर्तनं प्राप्तं परं क्वचिदेकदे

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan Mumbai. " Joint project of the "

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे

राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)

दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८

Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com